

РАНГЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР МОҲИЯТИDOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.055>

Рўзиева Моҳичехра Ёқубовна,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD), доцент
Бошланғич таълим назарияси кафедраси мудири

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек фольклоридаги ранг ва у билан боғлиқ мифологик қарашлар, уларнинг келиб чиқиш асослари, халқ қарашларига, маросим ва ритуалларга таъсири, рангларнинг магик хусусиятлари ҳақида сўз боради.

Таянч сўзлар: фольклор, руҳият, рамзийлик, образ, тасвирий ифода, мифология, магик қарашлар, анимизм, тотемизм, ранг, оқ, қора, қизил, кўк, сариқ, яшил.

ЗНАЧЕНИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИХ МНЕНИЙ СВЯЗАННЫХ ЦВЕТОМ

Рузиева Моҳичехра Ёқубовна,
доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент, заведующая кафедрой
теории начального образования

Аннотация. В данной статье рассматриваются цвета в узбекском фольклоре и связанных с ними мифологических представлениях, основы их происхождения, их влияние на народные представления, обряды и ритуалы, магические свойства цветов.

Ключевые слова: фольклор, психология, символизм, символ, символический образ, цвет, цветоведение, поэтические символы, символический смысл, символика, магические взгляды, мифологические взгляды, анимизм, тотемизм тюркский фольклор, традиционность, цвет, белый, чёрный, красный, синий, жёлтый, зелёный.

VALUE OF MYTHOLOGICAL OPINIONS ASSOCIATED WITH COLOR

Mohichehra Yokubovna Ruzieva,
Doctor of Philosophy in Philology (PhD), Associate Professor, Head of the Department
of Theory of Primary Education

Annotation. This article discusses the colors in Uzbek folklore and related mythological views, the basics of their origin, their impact on folk views, ceremonies and rituals, the magical properties of colors.

Key words: folklore, symbol, poetics, colour symbolism, poetic symbols, animism, totemizm, symbolic meaning, colour, white, black, blue, red, yellow, green.

Ранг табиатда мавжуд барча нарсаларнинг тусини, белгисини, атроф-муҳит гўзаллигини намаён этиш баробарида азалдан улар билан боғлиқ турли кайфият, ўй-кечинма ва ҳис-туйғуларни ҳам ифодалаб келади. Шу боисдан одамлар рангларга катта аҳамият берганлар ва унинг хусусиятларини ўрганишга ҳаракат қилганлар. Буюк файласуф Абу Наср Фаробий “Фалсафий саволлар ва уларга жавоблар” асарида “Ранг нима?” деган саволга: “Ранг ялтироқ жисмнинг нимага ялтироқ бўлганининг чегарасидир, у жисмларнинг юзида ифодаланади,” – дея жавоб берганди[1,74] Ушбу жавоб мантикий нуқтаий назардан рангга муносабатни, баҳони билдиради. Аммо инсонларнинг ранглар ҳақидаги дастлабки билим ва тушунчалари мифологик тасаввурлар, қадимги диний эътиқодий қарашлар, ижтимоий-маданий ҳаёт, урф-одат ва маросимлар билан алоқадор мураккаб жараёнларни ўзида мужассам этади. Жумладан, ибтидоий одамларнинг анимистик, тотемистик, фетишистик, магик қарашларида рангларга инонч ва эътибор алоҳида ўрин тутади. Рангларнинг магик кучига ишониш, уларни магик ҳимоя воситаси деб қараш барча халқлар ўртасида мавжуд. Бу хил эътиқодий қараш изларини ер юзида умр гузoronлик қилаётган барча қабила, элат, халқларнинг маросимлари, фольклори ва кўҳна санъат намуналарида кузатамиз. Қадимги даврларда одамлар барча рангларни тўлиқ илғай олишмаган. Улар тасаввурида уч асосий бўёқ – оқ, қизил,

қора ранглар муҳим роль ўйнаганлигини ранглар ибтидоси, уларнинг тадрижий ривожини, маъно кўламларининг кенгайиши тадқиқ этилган барча тадқиқотларда ўқиш мумкин. [9,19-25] Кўринаётган, инсонлар қадимдан оқ, қизил, қора рангларини ўз ибтидоий турмушларининг маълум қирралари билан боғлаб тушунганлар. Рангларни табиатдаги нарсаларнинг кўринишига қараб аниқлаганлар. Аслида бизни ўраб турган моддий борлиқ турли-туман рангга эга. Кўз кўрадиган ҳар бир предмет ранги билан бир-бирдан ажратилади. Шу боисдан ранглар нарсаларни бир-бирдан фарқлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Масалан қадимги одамлар оловни қизил, қуёшнинг ёрқин нурини оқ, узокдан кўришиб турадиган тоғни қора деб атаган, бу хил тушинчалар уларнинг ранг ҳақидаги тасаввурлари, дунёқарашларида муҳим ўрин тутган.

Ўзбек халқ маросимлари ва фольклорида ҳам оқ, қизил, қора рангларнинг умуминсоний рамзий маъноларга уйғун мазмунга эга эканлигини кўриш мумкин. Жумладан, халқимиз орасида анъанавий тўй маросимларида ранглар рамзига алоҳида эътибор берилади. Масалан, никоҳ маросимлари билан боғлиқ анъаналарда оқ ранг муҳим ўринга эга. Бу маросимдаги оқликлар (оқ ранг билан боғлиқ рамзийликлар) ёшларнинг бахтли ва порлоқ келажаги, турмуши рамзини ифодаб келади. Никоҳ тўйининг илк босқичи бўлган совчилик удумида оқ ранг муҳим ўрин тутди. Совчиликка борилганда қиз томон рози бўлса, оқлик (оқ рўмол, оқ ҳолва) бериш одати мавжуд. Шундан сўнг қуёв томон келинга оқ рангли никоҳ кўйлаги ва катта оқ харир рўмол жўнатган. Никоҳ тўйида келин-қуёв оқ рангдаги сарполар кийишади. Келин учун тўй олдида жўнатилган сарпола устига оқ сурпга ўралиб ойна кўйилган. Бу ойна ўралган оқ сурпли тугун туй куни келин-қуёв гўшангага кирганда “ойна кўрсатар” удумини ўтказиш муддатидагина очилган. Қуёв учун тикилган тўн кийдирилганда унинг эгнига қуёвнинг бўйи баробар оқ ип ўтказилиш одати ҳам бор. Ипнинг сабоғи қуёвнинг бўйидан кам бўлмаслигига алоҳида эътибор қилинган. Бу ирим бўлажак оиланинг бахтли ҳаёт йўли узун бўлиш истагини ифода қилган. Никоҳ куни қуёв хонадонига қузатилаётган қиз отасининг оёғига бош кўйиб, ундан “оқ фотиҳа” – розилик олади. Никоҳдан сўнг қуёв хонадонига келтирилган келинчак оқ ун, оқ мато – пояндоз, оқ сут билан кутиб олинади. Қудаларнинг юзига ҳам ун суртиб кўришиш одатига республикамизнинг барча вилоятларида бугунги кунгача амал қилиб келинмоқда. Баъзи жойларда келин-қуёвга оқ рангдаги кигиздан ўтов тикилади.

Оқ рангнинг рамзий маъносини тўйдан сўнг келинни хонадон супрасига ўтирғизиб, ун ва ёғга қўлининг теккизилишида ҳам кўриш мумкин. “Қуёв чақирди” маросимида қуёв ҳам остонада оқ пояндоз солиб кутиб олинади.

Мучал тўйида 12 ёшдан 13 ёшга қадам кўйган ўғил-қизларга оқ либослар кийдирилади. Бу удумнинг тарихий илдизлари зардуштийлик билан боғлиқ. Зеро, зардуштийларнинг сидрапўшлик удумида ҳар бир зардуштий ўн беш ёшга тўлгач, унга оқ матодан чакмон, кўйлак кийгизиб, бошига салла ўраб, белига оқ кўйининг етмиш икки тола юнгидан тўқилган белбоғни боғлаш одат бўлган ва бу одат салкам ўн уч аср давом этган. Оқ кийим зардуштийлар диний эътиқоди рамзи бўлган. Оқ либоснинг зардуштийлик рамзи эканлиги борасида “Яшт”нинг “Митра қасидаси”да алоҳида таъкидланган.

Суннат қилинаётган болага ҳам оқ кўйлак кийдирилади. Ушбу жараёнда боланинг онаси жимжилоғини косадаги унга солиб туриш одати ҳам бор. Бу ирим-одатлар замида оқ ранг поклик, покизалик тимсоли ҳисобланиши билан бирга рамзий маънода боланинг улғайганлигини ҳам ифодалайди.

Ўзбек халқ маросимлари ва удумларида оқ рангнинг илоҳий кучлар билан боғлаб тушиниш излари тўлиқ сақланиб қолган. Масалан: тириклик сувини тотган Хизрнинг оқ сақолли, оқ саллалик, оппоқ либосли қария сифатида тасаввур этилиши кенг тарқалган. Яна бир эътиборли факт, халқ ўртасида эътиқод билан қадрланувчи, хонадонда кўрилса устига ун сочиб, сут билан сийланувчи оқ илон образида Хизр намоён бўлади деб тушунилади. Бу ўринда оқ илонга ун сеппиб, сут берилиши махсус ўтган маросим изларини ўзида сақлаган. Қадим мифологик дунёқарашга кўра оқ ранг “худолар ранги, кўзга кўринмас қудратли кучлар ранги” [8,23] сифатида илоҳий деб қаралганлигининг излар мусулмон оламида ҳаж зиёратини адо этиш мақсадида “Худонинг уйи” (Қаъба)га борувчилар махсус

оқ кийимда йўлга чиқишлари ҳам исбот этади.

Қуёш, олов, ғалаба, куч-қудрат, шиддат, жасорат, жўшқинлик, уруш, қон рамзий маънолари билан чамбарчас боғлиқ қизил рангнинг халқ маросимларида тутган ўрни ҳам алоҳида диққатга сазовор. Сурхондарёда ўтувчи никоҳ тўйида қизил рангга алоҳида эътибор қаратилади. Маълумотларга кўра, ўтов – қора уйга келин туширган қайнона “келин салом”да келинига: “Сен яшайдиган ўтов – қора, осмон – кўк, дала - дашт – яшил, қозон-ўчоғинг – қора, сочинг – қора, улар ичида алоҳида кўзга ташланиб юришинг учун қизил кўйлак кийдирдим, илоё, сен кўк кўйлак кийма, қорага ботма, қизамиққа чалинма, юзинг кўйлагингдек қизил бўлиб юрсин” деб қизил кўйлак кийдирар экан. [4,73] Одатда келинчак тўйдан кейин токи биринчи фарзандни кўргунга қадар қизил ёки алвон кўйлак кийиб юрган ва бу кийим унинг келинлик белгиси ҳисобланган. Шундан бўлса керакки, айрим кўшиқларда қизил кийган ёр таърифи алоҳида эътиборни тортади:

Қизил-қизил рўмоллар қизда бўлар,

Қизни суйган бандаси мирза бўлар. [11,34]

Фольклоршунос А.Мусакулов алоҳида таъкидлаб ўтганидек, тўй кўшиқларида, (айниқса, никоҳ тўйи кўшиқларида – М.Р.) қизил ранг, одатда, қиз, оқ ранг эса йигит рамзи бўлиб келади. [10,67] Лирик кўшиқларда оқ ва қизил ранг ёнма-ён қўлланилганда эркак ва аёл маъноларида келишини қатор мисоллар билан ёритиш мумкин. В.Тернер африка маҳаллий халқлари маросимларида оқ ва қизил ранг бинар хусусият касб этиб бу ўринда оқ – эр кишини қизил – аёл маъносини ташишини ёзган. Айни хусусиятни ўзбек маросимлари ва фольклоридаги оқ ва қизил ранг бинар шаклда келган ўринларда ҳам кўрамиз.

Фольклоршунос Ж.Эшонкулов “Алпомиш” достонини тадқиқ этар экан Барчиннинг Қолмоқ юртида ўтовини алоҳида тутган ўрнини талқин этган. “Барчиннинг элдан ажралиб, баланд бир тепаликка ўтов тикиши достонда шундай тасвирланади: “Ўн минг уйли кўнғиротдан чиқариб, Барчиннинг ўтовини кўтариб, ху анадай овлоқ тепанинг бошига тикиб қўйди. Бул ўтовда қирқин қанизлари билан Барчин ўтирди.” Бу ерда диққатимизни тортадиган икки жиҳатга тўхталиб ўтиш зарур. Биринчиси – Барчин ўтовининг тепаликка тикилиши. Тепалик, тоғ бу қадимда маросимлар ўтказиладиган муқаддас аждодлар руҳи яшайдиган жой ҳисобланади. Иккинчиси – ўтовнинг оқ ва баҳмал эканлиги. Оқ ва қизил (баҳмал) ранг, авваломбор, икки олам (эркак ва аёл бирлигининг макони) ҳақидаги қадим тушинчаларни ўзида ифода этган. Шунинг учун ҳам бу икки ранг эпосда ҳам, маросимларда ҳам аниқ рамзий маънога эга.

Қора рангни марҳумлар дунёси, ўлиқлар салтанати, кўрқув, зулмат, жаҳолат, ёвузлик, ғам-андуҳнинг ранги сифатида тасаввур қилинган. Бунга ишорани халқ йиғиларида ёрқин кузатиш мумкин:

Чўбин отизга миниб,

Қоронғуликка сингдингиз.

Мани – суйган фарзандийизи

Кимларга ташлаб кетдингиз.

Отажоним, вой отам-а,

Меҳрибоним, вой отам-а. [5,22]

Кўшиқда “чўбин от” (ёғоч от) тобутни, “қоронғуликка сингиш” тушунчаси эса ўлимни, бу ёруғ дунёни тарк этишни англатади.

Халқ орасида “қора ош”, “қора овқат”, “қора шўрва” бирикмалари ҳам ишлатилади. Одатда, мотам маросими овқати “қора ош” деб юритилади.

Шарқий Европа давлатларида ҳам қора ранг ёруғликка қарши туман, жаҳолат, ёвузлик, ғам-андуҳ белгиси, эътиқодсизлик, гуноҳкорлик рамзи сифатида талқин этилган. Шунингдек, қора ранг ўлим (ҳар жиҳатдан) маъносинигина англатмайди, балки дунёвий лаззатлардан воз кечиш, ўз нафсини енгиб, тоат-ибодатга кириш рамзи ҳамдир. Шунинг учун руҳонийлар, монахлар – қора кийишган. Яъни бу кийимдаги кишилар ўлимни бўйнига олиб, бу дунёнинг ўткинчи лаззатларидан ўзларини тийган тоифанинг рамзий белгиси бўлган. Л.Миронова: “Қора ранг – фасллардан қиш фаслини, дунё томонларидан

шимолни, сайёралардан Меркурийни, предметлардан сувни, жониворлардан тошбақа ва илонни рамзан ифодалаб келган”, [8,67] – дейди. Олимлар оқ, қора, қизил рамзий “ранг учлигини” инсоният яратган энг қадимий рамзлардан деб ҳисоблашади. Муҳими, бу уч ранг туғдирувчи рамзий тушунчани дунё халқларининг кўпчилиги қисмида бир-бирига уйғун келишидир. Умуман айтганда, юқорида келтирилган мисоллар қизил, оқ, қора рангларнинг маъно товланишларида ҳаётдаги ижтимоий муносабатлар таъсирида тадрижий ўзгаришлар юз берганлигини тасдиқлайди.

Маросимлар тизимида ва фольклор намуналарида оқ ва қизил ранг бирлигига қора ранг қарама-қарши маънода келиши қадим асосга эга. Хусусан, зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто”да дунё икки қутбга бўлинганлиги бунинг ёрқин мисолидир. Бу қутблар бир-бирига зид икки тушунчани ифодалаб келган. Улар эзгулик ва ёвузлик тушунчалари бўлиб, Аҳурамазда ва Аҳриман тимсолида талқин қилинган. Бунда ёвузлик ва ўлим кўз илғамайдиган қоронғулик дунёси тарзида тасаввур қилиниб, қора рангда; кўзга кўринадиган моддий борлик, тириклар олами эса оқ рангда таърифланади. [2,171]

Қадимги инсонлар маълум бир рангдаги нарсалар, жониворлар одамзотни магия ҳимоя қилиш қудратига эга деб тушуниб, ранг магиясига алоҳида ишонч билан қараганлар. Шунинг учун ибтидоий одамлар кўпинча таналарини, юзларини ҳар хил ранглар билан бўяб ҳам юрганлар. [6,43] Бунда, асосан, қизил ва оқ ранглар кўпроқ ишлатилган. Қабилани ёки уруғ бошлиғи Худонинг ердаги сояси, деб қаралгани сабаб маъбудларга алоқадор бўлган оқ ранг билан юзига, танига махсус излар чизиб юрган. Қабиланинг оддий аъзолари эса бадан ва юзларини қизил ранг билан бўяшган. Шунингдек, улар қизил тусдаги тақинчоқлар, парлар тақиб юрганлар. Жангу жадаллар вақтида жангчилар ўз танларига қора ранг суртиб олишган. Бу билан улар ўзларини ўлим келтирувчи, мусибат ёғдирувчи Аҳриман қиёфасига солганлар. [9,107] Жангчиларнинг юзига қора суртиш таомили ҳозиргача сақланиб қолганлиги кузатилади.

Ранглар магиясига ишонч рудиментларини турли ирим-одатлар таркибида кузатиш мумкин. П.Г.Богатырев: “Қизил ранг кўз тегишига қарши энг кенг тарқалган воситалардан” [12], - деб ёзади. Дарҳақиқат, халқимиз орасида ҳам бу фикрни тасдиқлайдиган айрим одатлар, ирим-сиримлар бор. Жумладан, аёлларнинг чаккасига гул тақиб юриши ёки каштаўзларнинг кийим-кечакларга гул солиши анъанасида бу қадимий дунёқараш анъаналари турибди. Шунингдек, қизил кийим кишини кўздан асрайди, деб қаралган.

Халқона қарашга кўра, турли ранг ва шакллардаги газмол парчаларидан улаб тикилган “қуроқ” ёмон кўзлардан сақловчи ҳимоя воситаси ҳисобланган. Шу сабабли ҳам келин куёв учун тутилган гўшанга, уларнинг никоҳ тўйига атаб тикилган кўрпа-ёстиклар асосини қуроқ мато ташкил этган. Маълумки, қуроқда ҳар хил катталиқдаги мато кийимлари ўзаро рангига қараб жойлаштирилади. Қуроқ тайёрланишига хос ана шу “келиштириш” жараёни унинг моҳиятига ҳам мосдир. Қуроқдаги ранглар асосини оқ, қизил ёки маълум ўринларда оқ, қора ташкил этади. Янги туғилган чақалоққа асосан ўғил болаларнинг бешик анжомларида қуроқ асосий ўрин эгаллайди. Бу хил маросимларда қуроқ келин-куёв қўша қариб қурашиб, ўзларидан кўпайсин, бешик анжомларидаги қуроқ эса бола изидан кўп болалар қурашиб келсин деган рамзий маъноларни ифодалаб баробарида, ўзига хос ёмон кўздан асровчи восита сифатида ҳам қаралган.

Дунё халқларининг ранг тасаввурларида таянч ўринга эга оқ, қизил, қора рангларининг рамзий, тимсолий маънолари тадрижида бу рангларнинг ҳар бири ички ўз-ўзига зид келувчи маънода қўлланилишини кузатиш мумкин. Айни ҳолат оқ ва қора ранглар мисолида ёрқин намаён бўлади. Жумладан Навоийшунос И.Ҳаққулов қора рангнинг туркий халқлар дунёқарашидега ижобий маънода кенг қўлланилганлигини бир қатор тарихий ва мифологик фактлар ва Навоий ижоди мисолида ўрганар экан, бу рангнинг муқаддас саналганлигини, қадимдан, яъни турклардаги “Қорабош туғ”, “Сияхпўшлар” каби эътиқодларда намаён бўлганлигини ва Аббосийлар халифасининг байроғи ҳам қора рангда бўлиб, бу ранг уларнинг хусусий ранги саналганлигини билдириб ўтади.

Умуман айтганда, ҳар бир халқнинг рангларни ўрганиш бўйича орттирган маълум

тажрибаси бор. Ранг билан боғлиқ мифологик тасаввур- тушунчалар фольклор таркибида қанчалик кенг қўланилган бўлса тадрижий равишда ёзма адабиётда ҳам анъанавий ўрин эгаллайди, янги-янги талқинлар, маъно қатламларини намоён этади. Бир сўз билан айтганда инсониятнинг рангга доир қарашлари оддийдан мураккабга қараб, босқичма-босқич ўсиб, ривожланиб, бойиб боради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Абу Наср Фаробий. Фалсафий саволлар ва уларга жавоблар. – Т.: Фан, 1953.
2. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. – Т.: Шарқ, 2001.
3. Аширов А. Ранглар маъно ташиди // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2008 йил
4. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари.
5. Бўзлардан учган ғазал-ай, Бухоро, 2004.
6. История науки о цвета. Древний мир.
7. Интернет. <http://www.4chakra.ru>.
8. Миронова Л.Н. Цветоведение. Минск, 1984.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия. Том 2. – М., 1982.
10. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Т.: Фан, 2010.
11. Тўй муборак ёр-ёр. Т.: Маънавият, 2000.
12. www.opazan.ru/news/bogatiryov.html.